

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:2. 2009

Den världshistoriska vändningen och strävan att övervinna det nationella paradigmet

Ett svar till Rolf Torstendahl

Av Stefan Eklöf Amirell

Alltför sällan ger historikers alster upphov till sakliga inomvetenskapliga debatter kring centrala frågor inom historievetenskapen, men när så sker bidrar sådana debatter ofta på betydande sätt till den vetenskapliga utvecklingen och till att belysa latenta anomalier och meningsskiljaktigheter inom ämnet. Jag hälsar därför Rolf Torstendahls tankeväckande inlägg med anledning av min uppsats "Den världshistoriska vändningen" med glädje. Jag hoppas vidare att mitt svar kan bidra, om än i blygsam skala, till den fortgående diskussionen om vilken inriktning och vilka perspektiv den svenska historieforskningen har och bör ha i relation till såväl den internationella historievetenskapen som de senaste decenniernas globala historiska utveckling.

Torstendahls huvudsakliga invändning mot min framställning är att jag sammanför det som han betraktar som tre olika fenomen inom den internationella historievetenskapen – världshistoria, transnationell historia och propaganda för världshistoria – till en "vändning" och att jag därmed ansluter mig till de världshistoriska propagandisternas kör. För mig är det tydligt att oenigheten oss emellan till stor del (men inte uteslutande) är betingad av att vi definierar begreppen "världshistoria" och "transnationell historia" något olika. I min uppsats (s. 647 not 2) berörde jag mycket kort några av de mest frekventa begrepp som på olika språk florerar för att beteckna det behandlade forskningsfältet, däribland världshistoria, global historia, universalhistoria och transnationell historia. Till dessa kan läggas ytterligare några närbesläktade inriktningar som historiker, inte minst i Europa, under senare år har försökt utveckla: *histoire croisée*, *connected histories*, *shared history*, *entangled history* och *Transfersgeschichte*.¹

1. Tex. Michael Werner & Bénédicte Zimmermann, "Beyond comparison: *histoire croisée* and the challenge of reflexivity", *History and theory* 45 (2006) s. 30–50; Sanjay Subrahmanyam, "Connected histories: notes toward a reconfiguration of early modern Eurasia", *Modern Asian studies* 31:3 (1997) s. 735–762; Ann Laura Stoler & Frederic Cooper, "Between metropole and colony: rethinking a research agenda", i des. (red.), *Tensions of empire: colonial cultures in a bourgeois world* (Berkeley 1997) s. 1–56; Shalini Randeria, "Entangled histories of uneven modernities: civil society, caste solidarities and legal pluralism in post-colonial India", i Yehuda Elkana m.fl. (red.), *Unraveling ties: from social cohesion to*

Jag gjorde inget försök att närmare utreda nyansskillnaderna, vare sig mellan de olika begreppen i sig eller mellan deras översättningar till olika språk, vilket jag beklagar eftersom jag nu (mer än då jag skrev uppsatsen) inser att det hade varit värdefullt. Dessvärre har jag inte möjlighet att göra en sådan utredning på detta begränsade utrymme heller, men jag hoppas så småningom kunna återkomma med en längre och mer problematiserande diskussion om dessa begrepp, riktad i första hand till en internationell historievetenskaplig publik. Inte minst Torstendahls inlägg har stärkt mig i min övertygelse om att en systematisk konfrontation mellan de olika perspektiv som reflekteras i mångfalden av begrepp skulle vara ett fruktbart sätt att utveckla det världshistoriska forskningsfältets teoretiska och metodologiska grundvalar. Även relationen mellan komparativ internationell historia och världshistoria skulle behöva problematiseras ytterligare. De två ansatserna uppvisar både givna beröringspunkter och en inneboende motsättning sinsemellan, eftersom den komparativa metoden (åtminstone i teorin), å sin sida, utgår från att de jämförda objekten är oberoende av varandra, medan det världshistoriska perspektivet, å andra sidan, betonar influenserna och påverkan (i en eller flera riktningar) mellan de studerade objekten.²

Oavsett skillnaderna mellan de olika angreppssätten och begreppen förnas de av en sak: strävan att överkomma det nationella paradig som har dominerat den moderna historievetenskapen under dess närmare 200-åriga existens och som alltjämt dominerar i såväl Sverige som många andra länder – vilket Torstendahl också med rätta påpekar. Ur den synvinkeln kan begreppet ”transnationell historia” förefalla väl ägnat att beskriva den vändning eller trend mot mer gränsöverskridande studier som under de senaste decennierna trots allt har kunnat skönjas inom historieämnet, särskilt i USA men också i flera europeiska länder. Problemet med begreppet ”transnationell historia” är emellertid att det förutsätter existensen av nationer och mer specifikt nationalstater, något som på de flesta håll i världen uppträder först i modern tid. Att exempelvis tala om buddhismens spridning från den indiska subkontinenten till Sydostasien under det första millenniet av vår tideräkning eller den transsahariska slavhandeln under senmedeltiden som transnationella fenomen förefaller därför, minst sagt, anakronistiskt. Begreppet transnationell historia

new practices of connectedness (Frankfurt am Main 2002) s. 284–311, och Manfred Sapper & Volker Weichsel, *Transfersgeschichte(n): Peripherie und Zentrum in Europa* (Berlin 2008).

2. Tex. Heinz-Gerhard Haupt, ”Comparative history – a contested method”, *Historisk tidskrift* 127:4 (2007) s. 712, och Werner & Zimmermann (2006) s. 33–35.

är sålunda inte lämpligt för att sammanfatta mer än vissa begränsade – om än betydande – delar av den forskning om olika typer av gränsöverskridande fenomen och interaktionsprocesser som under de senaste decennierna har vuxit fram.

En likartad invändning kan resas mot begreppen "världshistoria" eller "global historia": I snäv bemärkelse vore det anakronistiskt att tillämpa dessa på historien före det att människan lärde sig korsa världshaven och de olika isolerade landmassorna världen över kom i varaktig, direkt och indirekt, kontakt med varandra. I så fall kan vi *tidigast* tala om världshistoria eller global historia från det att regelbunden trafik (och ömsesidig påverkan) över Atlanten uppstod 1492. Än mer adekvat vore det kanske att förlägga den globala historiens begynnelse till tiden för den första världsomseglingen 30 år senare – eller kanske till och med till utforskandet och kolonisationen av Australien och Oceanien omkring 300 år senare.

I det sammanhanget ser jag dock en poäng med att skilja på begreppen global historia (eller globalhistoria) och världshistoria.³ Medan det förstnämnda begreppet, i sin engelska och svenska användning,⁴ faktiskt implicerar en historia som omfattar *hela världen* – vilket lätt kan uppfattas som pretentiöst och övermaga – kan det sistnämnda mycket väl användas för att beteckna ett historiskt skeende eller en epok som omfattar *en del av världen* – till exempel Gamla världen, Medelhavsvärlden, den islamska världen eller tredje världen. Definitionen av vad som är att betrakta som en "värld" kommer i så fall att variera från undersökning till undersökning beroende på vilka forskningsfrågor som behandlas.

Detta skall dock inte uppfattas som ett utslag av vetenskaplig slapphet eller ett *carte blanche* för att godtyckligt definiera olika världar utifrån subjektiva premisser. Tvärtom: på samma sätt som historiker vanligtvis lägger stor vikt vid att förankra och motivera sina kronologiska avgränsningar blir det nödvändigt att också noga överväga de geografiska avgränsningarna för varje undersökning med hänsyn till problemställning, källor och forskningsläge. Till skillnad från den nationellt inriktade forskaren, som sällan ifrågasätter

3. Bruce Mazlish, "Comparing global history to world history", *Journal of interdisciplinary history* 28:3 (1998) s. 385–395, diskuterar denna värdefulla distinktion mer utförligt, och jag beklagar att jag inte gjorde hans resonemang mer rättvisa i uppsatsen.

4. Torstendahl påpekar, helt riktigt, att det franska ordet *global* inte nödvändigtvis betyder världsomfattande utan snarare total, det vill säga syftande till att integrera många perspektiv. Sålunda rubricerades, för tydlighetens skull, tidskriften *Annales* tema om global historia (i den engelska eller svenska betydelsen) "Une histoire à l'échelle globale"; se *Annales: histoire, sciences sociales* 56:1 (2001).

det kloka i att begränsa sin underökning till det egna landet, måste världshistorikern, i den här skisserade betydelsen, nogsammt försäkra sig om att det valda undersökningsrummet verkligen är det lämpligaste och att de rumsliga avgränsningarna inte skymmer olika exogena faktorer av betydelse eller de större sammanhang i vilka de studerade förloppen ingår.

Valet av undersökningsområde präglas dock inte bara av inomvetenskapliga överbäganden, och som jag påpekade i uppsatsen (s. 663), finns det en risk att den världshistoriska ansatsen – på liknande sätt som den nationalistiska historieskrivningen under 1800- och början av 1900-talet – kommer att tjäna uppenbara politiska, ideologiska och andra syften i samtiden. Denna risk tycks vara desto större eftersom forskare, i sin iver att överkomma den nationella historiografin, inte alltid inser att de nya avgränsningarna – internationella regioner, världsdelar, kulturella och religiösa gemenskaper, hav och så vidare – i högsta grad påverkas av samtida politiska och ideologiska syften. De politiska prioriteringarna reflekteras dessutom ofta i möjligheterna att erhålla finansiering för forskning och annan vetenskaplig verksamhet. Mot bakgrund av den allmänna trend mot ökad politisk och ideologisk styrning av forskningen som vi har sett under senare år finns det all anledning att från forskarhåll kritiskt ifrågasätta de nya, icke-nationellt definierade, undersökningsrummens relevans och kopplingar till olika utomvetenskapliga syften.

Denna problematik tangerar det som Torstendahl kallar ”propaganda för världshistoriska aspekter” och som han menar hittills inte har resulterat i en motsvarande forskningsproduktion. Jag håller med om att vissa namnkunniga, särskilt amerikanska, företrädare för den världshistoriska ansatsen – Torstendahl nämner Jerry Bentley; jag vill i sammanhanget gärna lägga till Patrick Manning – bedriver något som kan liknas vid en kampanj med retoriska inslag för att på olika sätt främja det världshistoriska perspektivet. Europeiska forskare har dock i allmänhet – kanske på grund av kulturskillnaderna mellan de två kontinenterna – varit mer återhållsamma med superlativen. Själv känner jag mig mest bekväm med det europeiska förhållningssättet, och därför valde jag i uppsatsen att tala om den nya världshistorien som en ”vändning” snarare än en ”wider revolution in historical studies”, som Manning menar att det handlar om.⁵ Jag hävdar alltså inte att vi skulle stå inför ett paradigmskifte – i den mån sådana över huvud taget förekommer inom historievetenskapen – och jag betonade också den nya världshistoriens beroende av den etablerade,

5. Patrick Manning, *Navigating world history: historians create a global past* (New York 2003) s. ix.

nationellt inriktade historieforskningen och de metoder, källbearbetningar och forskningslägen som denna har frambringat (s. 657).

Mot denna bakgrund är det centralt att förstå vad man menar med en "vändning", och där har Torstendahl och jag uppenbarligen något olika syn. Begreppet används, så vitt jag förstår, för att beteckna en allmän – men inte allomfattande – trend inom vetenskapen i stort eller inom en viss vetenskaplig disciplin. Det handlar alltså om en rörelse eller förskjutning mot nya eller nygamla perspektiv, frågeställningar, metoder, teorier, begrepp och så vidare, snarare än en revolution som syftar till att radera själva de fundamentala premisserna för den tidigare vetenskapen. Inom ramen för en sådan större allmän trend eller vändning inom historieämnet – det må gälla den historisk-kritiska skolan, historiematerialismen, genushistorien, kulturhistorien eller den nya världshistorien, för att nämna några av det senaste seklets mer betydande nydanande rörelser inom svensk historievetenskap – finns det alltid olika grader av brott respektive kontinuitet med huvudfåran inom ämnet. I några fall skruvas tonläget och polemiken upp till extrema nivåer, och vissa företrädare för den ena eller andra sidan kommer att inta ohållbara positioner som de endast kan försvara genom att åsidosätta grundläggande vetenskapliga krav till förmån för retoriska resonemang och argument. En sådan utveckling är kanske inte konstruktiv – även om den kan fungera för att belysa grundläggande skillnader i de olika ståndpunkterna – men utgör icke desto mindre en del av konfrontationen mellan de inblandade synsätten.

Att ledande företrädare för den världshistoriska ansatsen propagerar för densamma är alltså, som jag ser det, en del av denna ansats eller vändning – även om retoriken i sig själv förstås inte är tillräcklig för att man skall kunna tala om en vändning. Till skillnad från Torstendahl, som menar att det har skrivits mer *om* världshistoria och global historia än det faktiskt har forskats inom området, menar jag dock att det har producerats stora mängder betydande forskning inom det världshistoriska – men mindre inom det global-historiska – fältet under de senaste decennierna. Jag gjorde i uppsatsen ett mycket kortfattat försök att lyfta fram några *exempel* på sådan forskning (s. 658–661) och hänvisade även till tre mer utförliga historiografiska översikter. De tidskrifter som specifikt inriktar sig på världshistoria – särskilt *Journal of world history* men även *World history connected* och *Journal of global history* – har sedan flera år fyllts av uppsatser som redovisar grundforskning inom området och fortsätter att göra det. Den världshistoriska vändningen märks också tydligt i innehållet i många andra ledande internationella his-

torievetenskapliga tidskrifter, däribland *American historical review* och *Annales*. Man kan slutligen i sammanhanget även lägga till att stora delar av forskningsresultaten inom ramen för den världshistoriska vändningen under senare år har integrerats i de grundböcker som används i undervisningen på introduktionskurserna i historia vid Sveriges universitet och högskolor.

Sammantaget, menar jag, är detta skäl nog att tala om en "vändning" inom den internationella historievetenskapen – även om jag, precis som Torstendahl, inser att den nationella historien fortfarande dominerar i såväl Sverige som många andra länder. Där Torstendahl möjligen tycker sig se en "transnationell trend" skönjer jag en större rörelse inom den internationella historievetenskapen som jag kallar "den världshistoriska vändningen". Oavsett vilket adjektiv man i sammanhanget väljer att sätta före ordet "historia" – delad, förenad, global, insnärjd, korsad, nationsöverskridande, universell, världsomfattande eller överflyttad, för att nu försöka hitta några svenska begrepp – förenas de olika ansatserna av en strävan att spränga de nationella bojar som har fjättrat historievetenskapen allt sedan ämnets institutionalisering på 1800-talet. Utan att hemfalla till propaganda hävdar jag fortfarande att en sådan strävan är nödvändig om den svenska historievetenskapen skall behålla sin samtidsrelevans och inte reduceras till antikvarisk vetenskap eller nationalromantisk underhållningsgenre. I det avseendet tycks Torstendahl och jag, trots ett visst mått av begreppslig oenighet, ha en likartad syn.